

H. P. Lovecraft

Szerző: Szentmihályi Szabó Péter • Dátum: 2002-12-21

Howard Phillips Lovecraft (1890-1937) nevét hiába keressük a legtöbb irodalmi lexikonban, de még a fantasztikus irodalom egyes szakértői is meglehetősen sommásan intézik el életművét. Akik azonban megismerkedtek műveivel, jól tudják, hogy a fantasztikus irodalom egyik nagy klasszikusával van dolguk, egy úttörő irodalmi egyéniséggel, aki olyan szerzőkre hatott, mint Ray Bradbury, Fritz Leiber vagy Henry Kuttner.

Lovecraft az 1910-es évek végén kezdte el irodalmi pályafutását, s az amerikai *Weird Tales* (Különös Történetek) című fantasztikus folyóiratnak lett egyik legszorgalmasabb munkatársa. A viszonylag fiatalon, negyvenhét éves korában elhunyt író kora gyermekségétől kezdve beteges alkatú volt, és egész életét nagy szegénységben töltötte. Az egyesült államokbeli puritán Új-Angliában született, a Rhode Island-i Providence-ben, és szülővárosának helyszíneit írja meg később is leggyakrabban és legszívesebben. Kifejezetten anglofil volt egész életében, állandó betegessége és félig rokkantsága miatt elzártnak élt. Élete folyamán csak egyetlen vékony könyvecskéje jelent meg magánkiadásban, s körülbelül ötven novellája látott napvilágot magazinokban, a már említett *Weird Tales*-en kívül az *Amazing Stories*-ban és az *Astounding Science-Fiction*-ben.

H. P. Lovecraft legendás híréhez nagyban hozzájárult az is, hogy a hozzá forduló fiatal írókat minden lehetséges módon segítette, levelezett velük, elolvasta és kijavította kéziratukat, sőt alkalmasint részben vagy egészen át is írta azokat. Az ilyen, bírálatot és tanácsot tartalmazó levelei nemegyszer ötven, sűrűn gépelt oldalt is kitétek – a kérdéses írás terjedelmének többszörösét...

Lovecraft munkásságára az angol gótikus regény, Edgar Allan Poe, az angol Arthur Machen és Lord Dunsany gyakorolt igen nagy hatást. August Derleth, Lovecraft tanítványa, később szerzőtársa és kiadója, Poe-hoz, Nathaniel Hawthorne-hoz, Ambrose Bierce-hez hasonlítja szeretett mesterét, s nem joggal, bár az előbbieket irodalmi értékei határozottabban és véglegesebben élnek az irodalmi köztudatban. Lovecraft gondolatvilágának forrásvidéke ugyanott van, ahol a science fiction ősforrását kell keresnünk: a XVIII. század végén, a XIX. század elején, Blake költészetében, Fuseli és Goya látomásos képeiben, Horace Walpole, William Beckford, Mary Shelley gótikus regényeiben. A felvilágosodás józan, racionalista, klasszicista világából való heves kiábrándulás pillanatai ezek, a lázadó és menekülő romantikáé, amely nem osztja a hitet a tudomány által teremthető „szép, új világában”, amely észreveszi a világban jelenlevő irracionális, elidegenedettséget, szörnyeket támaszt fel, éleszt fel és teremt.

A szörnyűség szépsége az, amit ezek az alkotók felfedeztek, a felvilágosodás egyik alapgondolatának, a természethez való visszatérésnek *reductio ad absurdum*ait tárják elénk, s ezeket a rémes látomásokat Coleridge, Novalis vagy éppen de Sade márki úgy vetíti a valóságra, hogy már nem csupán a fantazmagóriáktól, de a valóságtól is eliszonyodunk. Ez a világ nyer folytatást Franz Kafka vagy Bulgakov kísértetalakjaiban is, akik még is feledhetetlenebbek tudnak lenni, mint sok hús-vér alak.

A rémtörténet, a horror, önálló műfaj, regény, a naturalista természetfilm, a háborús dokumentumfilm vagy akár a tévéhíradó egyaránt tartalmaz horror-elemeket. A rémtörténet a félelem műfaja, pontosabban: játék a félelemmel – és az emberek többsége szeret játszani a félelemmel. Mindaddig, amíg a félelem nem igazi... Mindenki tudja, hogy kísértetek, emberfarkasok, gölemek, vámpírok, koboldok, toronymagas gorillák és hétfejű sárkányok nincsenek, a mítosz és a mese mégis az emberiség örök szellemi tápláléka marad, valószínűleg. Jorge Luis Borges, a nagy argentin fantasztikus író, százhatvan oldalon sorolja a – korántsem teljes – listát az emberi képzelet által alkotott lényekről, s legyünk őszinték: ezek a lények elsősorban többségben szörnyetegek. Tudatalatti rettegeteink, halálfélelmünk, ősi sejtelveink és látomásaink, bizonytalanságunk és aggodalmunk kivetítései. Eppen ezért a horror, a rémtörténet tipikusan polgári műfaj, az elszigetelt egyén különös menekülése a képzelet zsákutcájába. A horrornak a nyugati országokban nagy piaca van, a félelemkeltésnek népes gárdája van ügynökökből,

bértollnokokból és statisztákból, s egy papírmasé szörny filmbeli megjelentetése biztosnak mondható kasszasiker, akár a Loch Ness-i szörny, akár King Kong, akár egy különösen vérszomjas cápa legyen a főszereplő. A rémségeknek vannak finom specialistái, mint például Hitchcock, és tömegtermelésre beállított gyárosai Hong-Kongban és Amerikában.

A sci-fi figyelmeztető látomásaiban is sok rémséges elem van: földrengések, szökőárok, elsüllyedt kontinensek, összeütközött bolygók, elégett rakéták, totális atomháborúk, genetikai mutánszörnyek, csápos Mars-lakók és pusztító energiafelhők, csapongó tüzlények. A sci-fi-nek szüksége van ilyen elemekre is ahhoz, hogy izgalmas konfliktushelyzeteket, abszurd, groteszk, fantasztikus szituációkat hozzon létre a megfelelő cselekmény bonyolítása és a sarkított jellemábrázolás érdekében. A rémtörténet azonban műfaj szerint sohasem kíván logikus lenni, teljes, ésszerű magyarázatot adni: a szörnyeteg nem engedelmeskedik semmiféle robotikai törvényszerűségnek, egyszerűen megjelenik és eltűnik, és többnyire győztesen távozik. A horror nem kíván realista lenni, legfeljebb egy vonatkozásban: olyan reálisan, hihetően akarja megfesteni a szörnyet, hogy féljünk tőle.

Lovecraft legjobb novelláit a poe-i hagyományok tiszteletben tartása és rendkívüli ötletgazdagság jellemzi. Rémhistóriái többnyire mellőzik a jól bevált, vértől-könnytől csepegő horror-elemeket, s megoldásaikban igen közel állanak a fantasztikus novellák eredeti megoldásaihoz. Lássunk néhány jellegzetes Lovecraft-témát!

The Survivor (A túlélő) című novellájában Alijah Atwood, a történet narrátora, bérbe veszi a providence-i Charriera-házat, amelyről az a hír járja, hogy kísértetek lakják. A narrátor megtalálja Charriere doktor feljegyzéseit, de zavarba jön, hiszen az első oldalak az 1600-as évekből származnak, s a jelenlegi dr. Charriere-t személyesen még senki sem látta. A hosszú, magányos esték alatt elolvasott titokzatos írásokból kiderül, hogy a ház tulajdonosa sokat foglalkozott a hullók hosszú életének titkával, s a narrátor végül is rálő egy félig ember, félig krokodil formájú rémalakra. A kútból nyíló üregben végül is megtalálja az 1636-ban született Charriere doktor tetemét, amely szörnyű mutációkon ment át, s „meghalt” 1927-ben, hogy rejtélyes tudománya révén hullóalakban újra feltámadjon.

Lovecraft előszeretettel alkalmazza az első személyű elbeszélést, amely megteremt a hitelesség légkörét; s alkalmat ad a kitűnő stílusú előadásra, amely ritkán folyamosodik párbeszédnek segítségéhez. A rejtélyes, elhagyott ház, a fiatal, jóhiszemű örökös megérkezése kedvenc fogása Lovecraftnak, ilyen kiindulással írja meg The Peabody Heritage (A Peabody-örökség), The Gable Window (A toronyszoba ablaka), The Lamp of Alhazred (Al-hazred lámpája), The Rats In The Wall (Patkányok a falban) című novelláit is.

Próbáljuk összefoglalni A toronyszoba ablaka cselekményét! A narrátor beköltözik unokabátyja, Wilbur házába. Wilbur régésszel és antropológiával foglalkozott, váratlan és korai haláláig. A padlásszoba volt a különös fiatalember dolgozószobája, s a hely legfőbb furcsasága egy vastag, lencseszerű ablak volt. A narrátort rossz álmok gyötrik, macskák jelennek meg és tűnnek el ugyanolyan váratlanul, és az elbeszélő elkezd lapozgatni Wilbur írásai közt. Különös események és látványok leírására is bukkan, amelyeknek nincs magyarázata vagy földi megfelelője... Kiderül, hogy a lencseablak valamilyen más térbe, más dimenzióba nyílik, ahonnan különféle szörnyek igyekeznek betolakodni a padlásszobába. Az elbeszélő végül kénytelen összetörni Wilbur Akeley titokzatos ablakát, amelyen át a Régiek ismét be akartak törni ebbe a világba.

Figyeljük meg ennek a novellának a felépítését és fogásait! Lovecraft ismét felhasználja a régi, különös, rejtélyes ház konvencióját, amelybe szinte a narrátorral együtt költözünk be. Rossz érzésünket növeli, hogy a ház tulajdonosa hirtelen és érthetetlen módon halt meg. Kíváncsiságunkat felkelti a lencseablak, amelynek izgató, baljós jelentése, szimbolikája már jó előre foglalkoztatja képzeletünket. A betolakodó szörnyeken túl felrémlik a Régiek képe, akik talán már jártak a Földön, talán most is itt vannak, talán jövőendő elvesztésünkre törnek. A szörnyek be akartak jönni, az ablak megsemmisítése önvédelem volt, de persze ezzel együtt a bizonyíték is eltűnt a más világ, a más dimenzió létezésére. A science fiction novella igyekezne logikus magyarázatot adni a Régiek kilétére, az ablak „működésére” vonatkozólag, esetleg tudósok bizottságának bevonásával próbálná hitelesebbé tenni a kudarcot, amely megismerési vágyunkat érte. Fantasztikus történetként azonban Lovecraft novellája nem hagy kívánnivalót: kerek egész. A Régiek egyébként Lovecraft novelláiban és kisregényeiben időről időre felbukkannak, akárcsak azok a fiktív könyvcímek, amelyek állítólag velük foglalkoznak. Lovecraft saját mitológiát alkot ezekből a lényekből és történetükből, amelyben mindig több az elhallgatás, mint a pozitív tudásmag. The Dark Brotherhood (A sötét testvériség) című kitűnő elbeszélése nemcsak poe-i, de magának Poe-nak állít emléket. A főszereplő, Arthur Phillips, szívesen sétálgat éjszaka nőismerősével, Rose Dexterrel az amerikai Providence város (Lovecraft szülővárosa) sötét utcáin és temetőjében. Egy alkalommal

találkoznak egy különös öregúrral, aki magát Mr. Allannek nevezi, és persze kísértetiesen hasonlít Edgar Allan Poe-ra. Többszöri találkozás után felajánlja Phillipsnek, hogy bizonyítékot szolgáltat más világok létezésére. Hét, egymáshoz megszólalásig hasonló „Poe” jelenik meg a narrátor, Phillips lakásán, és ezek olyan látomást idéznek fel benne, amelyben ismét megjelennek a Peabody Heritage-ből már ismert, kihalófélben lévő, új otthont (új bolygót) kereső ősi faj képviselői. Egy elhagyott házban akad rájuk ismét, amint éppen Rose „másodpéldányát” igyekeznek előállítani – Phillips rájuk lő, a ház kigyullad. Rose megmenekült ugyan, de egyre sötétebb gyanú támad Phillipsben, hogy az „idegen” Rose-t mentette meg, s az olvasó is meggyőződhet erről, amikor az újsághírt olvassa az elbeszélés végén, hogy Rose Dexter „önvédelemből” megölte Arthur Phillipset... Ha a misztikus-kísérteties körítést elhagyjuk a novellából, a történet alapötlete jellegzetes sci-fi: fejlettebb technológiájú „földönkívüliek” inváziót készítenek elő, s elpusztított emberek képében igyekeznek küldetésüket teljesíteni.

Lovecraft módszerére és világára azonban a rejtélyesség kedvelése a jellemző – éppen az elhallgatott információk keltik fel az olvasó érdeklődését.

Lovecraft számára egyébként a démonok, ördögök vagy a mi számunkra a földönkívüliek – nagyjából ugyanazok a lények. A *The Call of Cthulhu* (Cthulhu hívása) című hosszú, jellegzetesen XIX. századi bonyolítású, nehézkes história időlegesen hagyta el réges-régen a Földet, de maguk helyett kis bálványokat és különös, démoni rítusokat hagyományoztak az emberiségre. A novellában az egyik ilyen kis bálvány bukkan fel időről időre különböző szerencsétlenségek kapcsán. Lovecraft a sátáni formulákat, babonavilágot a XVII-XVIII. századi mágikus-misztikus-okkult hagyományokból kölcsönzi: helyzetei és szereplői azonban nem idegenek a modern technikától sem. Csattanós kis novellájában, a *Pickman's Model*-ben (Pickman modellje) egy horror-magazin kiadója felkeres egy híres horrorfestőt, akinek művei „életszerűségükkel” és fantáziájuk miatt messze kiemelkednek a hasonló művek közül. Éppen egy különösen eredeti, ijesztő, sátáni figura képét csodálja meg, amikor egy fényképet talál mellette – és a fénykép az eredeti szörnyről készült... Pickman, a tehetséges festő, valódi modellekkel dolgozott. A szörnyek persze lehetnek földönkívüliek is, mint a *The Whisperer In Darkness* (Suttogás a sötétben) című hosszú elbeszélésben. Új-Angliában árvizek támadnak, és a helyi lakosok különös élőlények hulláit észlelik, amelyek emberformájúak, rózsaszínűek, de furcsa szárnyaik és uszonyaik vannak. A narrátor, aki irodalmat tanít az egyetemen, és műkedvelő néprajztudós, először nem ad hitelt a híreknek, de egyre több adat érkezik, és elkezd publikálni ezeket. Levelet kap egy Akeley nevű embertől, aki közli, hogy földönkívüli lényekről van szó, akik valamilyen, számukra fontos anyagot bányásznak a Földön, és általában nem bántják az embereket, de a kíváncsiszkodást nem tűrik. Egyes embereket magukkal is visznek távoli bolygókra. Ő maga, Akeley is fél, hogy erre a sorsra jut. Különböző bizonyítékokat juttat el a kutatónak, többek között egy hanglemezt is. A különös lények Akeley-t valóságos ostrom alá fogják, és végül eltűnik. A novella jó példa annak igazolására, hogyan válhatik a rémtörténetből science fiction: az ismeretlen világok keltette izgalom nagyobb az olvasóban, mintha e különös lényeket végtelenül sátáni gonoszossággal ruházta volna fel az író. A rémtörténet és a sci-fi közös eleme, hogy mindkettő az ismeretlent, a megmagyarázhatatlant próbálja megragadni. Lovecraft 1935-ben írta az *In The Walls Of Eryx* (Eryx falai közt) című novelláját, amely horror-elemeket egyáltalán nem használ, s Lovecraft többi művével összevetve – csaknem realista. Stanfield a Venus bolygón működő kutató, aki a furcsa, gyíkszerű Venus-lakók támadásai ellenére kitartóan gyűjti cége számára a Venus-kristályokat, amelyeket a Venus-lények vallásos tisztelettel imádnak. Egy nagy kristályra bukkan, majd egy másik gyűjtő holttestére egy láthatatlan falakkal körülvett szentélyben, egy labirintusban, ahonnan nem sikerül élve kikeverednie, csak feljegyzéseit találja meg egy kutató-csoport. Idegen kultúrák és civilizációk találkozásának jó, korai példája ez a Lovecraft-mű, amelynek stílusa és nyelve is magasrendű. Lovecraft kritikai „agyonhallgatásának” valószínűleg az is oka, hogy stilisztikai szempontból az egyik legigényesebb fantasztikus író, de a „magas” irodalom témái, a sci-fi pedig tudományélkülisége és „magas” irodalmi kvalitásai miatt nem tudja befogadni.

Lovecraft egyik leghatásosabb (és legkevésbé népszerű) mondanivalója, hogy a szörnyek bennünk, körülöttünk léteznek, hogy voltaképp mi vagyunk a szörnyek. *The Evil Clergyman* (A gonosz lelkész) című rövid novellájában egy anglikán lelkész szelleme kísért egy házban, s az a személy, aki azt hiszi, hogy sikerült elűznie a kísértetet, rádöbben, hogy külsejében máris ő a lelkész... Ugyanez a felismerés a témája Lovecraft klasszikus elbeszélésének; A kívülálló (The Outsider). Az elbeszélőtől megtudjuk, hogy egy elhagyatott kastélyban teljesen egyedül nőtt fel, könyvekből tanulta meg a világot, és sohasem beszélt élő emberrel. Egy alkalommal sikerül kiszöknie a kastélyból, és nagy boldogságára, eleven embereket pillanthat meg; akik azonban rettegetve menekülnek, s ő is félni kezd, hogy vajon miféle rettenetes szörny váltotta ki e félelmet.

Aztán megpillantja a démont, egészen közelről, és megérinti iszonyú mancsát – és akkor érti meg, hogy tükör előtt áll...

Lovecraft első sikeres műve a Dagon volt, amely 1917-ben jelent meg. Dagon különös, visszatérő, emberformájú lényei több műben is visszatérnek, így például az A végzet, mely eljött Sarnath-ba (The Doom that Came to Sarnath) címűben. A korai Lovecraft-művekre különösen jellemző az álomszerűség, gyakran maga a cselekmény is álmokeretben játszódik, s stílusa is közel áll a látomásos líráéhoz.

Lovecraft kisregényeiben szinte teljesen összefüggő álmovilágot teremt. A The Mountains of Madness (Az örület hegyeinél) című kisregény bevallottan Poe híres kalandregényét, a misztikusan befejeződő Arthur Gordon Pym, a tengerészt folytatja és valószínűsíti. A történet szerint 1930-ban egy amerikai egyetemi expedíció indul el az Északi-sarkra, hogy geológiai fúrásokat és biológiai vizsgálatokat végezzen. A jól felszerelt expedíció első csoportja hatalmas jégfennsíkra ér, amelyen a Himalájával vetekedő hegyek tornyosulnak, és a csoport rádióon jelenti, hogy fantasztikus méretű barlangra bukkantak, ahol egyebek között több millió éves őslények meglepően ép tetemeire leltek – ezek hatalmas, sárkányszerű lények voltak, szárnyakkal, hordószerű testtel és csápokkal. Azután a kutatócsoport nem ad több életjelt magáról, és a segítségükre érkezők szétdúlt táborát és szétmarcangolt holttesteket találnak csak. Ez expedíció rábukkan egy szabályos kőhasábokból álló városra, föld alatti, jégbe vájt termekre, amelyeket domborművek díszítenek. A Földet egykor benépesítő Régiak városa ez, akik saját szárnyakon repülve (?) érkeztek az úrból, ők teremtették az élet alacsonyabb rendű földi formáit, és elsősorban a tengereményeket népesítették be. Az expedíció elpusztult, csak ketten maradnak életben, és bizonyítékaik sincsenek mindarra, amit tapasztaltak. Mégis ez Lovecraft egyik leghagyományosabb típusú, racionális-fantasztikus kisregénye, ha összehasonlítjuk leggyakrabban idézett regényével, Az ismeretlen Kadath álmokeresésével. (The Dream-Ouest of Unknown Kadath) Kadath földje „a hideg sivatagban van, ahol a Régi Istenek lakoznak” – ennek a helynek az elérése Randolph Carter élete vágya. És ezt a helyet csak álmunkban érhetjük el, rettenetes megpróbáltatások után. Álomországban járunk tehát, a legképtelenebb fantasztikum birodalmában, ahol tudvalevőleg minden megtörténhet az emberrel. Egyet kivéve: nem halhat meg, mert a végén, mint Cartor, felébred. Lovecraft e műve határesetet képez líra és epika között: Itt teremt meg legsajátosabb mitológiáját, új lények egész légióját hívja életre, de ebben a szürrealisztikus kavalkádban több a képzelet, mint a szervezőerő. A regény a kísérleti regényirodalom elemeit is használja – Carter régi bostoni ismerősei is fel-felbukkannak más alakban és szerepben –, de macskák országa, békák, vérszopó koboldok, sárkányszerű szörnyek is kavarognak ebben az álmovilágban, amelynek alapmotívuma a keresés, akárcsak a régi lovagregényekben. Randolph Carter nem jut el Kadath-ba, de keresése tovább folytatódik az Az ezüstkulcs (The Silver Key) és az Az ezüstkulcs kapuin át (Through the Gates of the Silver Key) című novellákban. Lovecraft álomélményeinek, álomelméletének filozófiai mélységet a hinduizmus és a buddhizmus eszméivel rokonítható elképzelések adnak. Ezek azok a történetek, amelyeket az angolszász szakirodalom „a Kard, a Mágia és a Boszorkányok Hősi Történeteinek” nevez.

Líra és epika határán áll He (Ő) című novellája, valamint The Strange High House in the Mist (A különös, magas ház a ködben) című elbeszélése is. Mindkettőnek igazi hőse nem a narrátor, hanem azok a furcsa, időtlen öregemberek, akik fellebbentik a fátylat a távoli jövő és a régmúlt felett. Lovecraft művészetét nem lehet a hagyományos nézőpontból megérteni: mítoszaiban ritkán törekszik valószínűsítésre, hitelességre, jóslataiban nem alkalmaz semmiféle kivetítést, s a jelen képei éppen olyan bizonytalan árnyaknak tűnnek, mint a múlt és a jövő látomásai.

Kiadták Lovecraftnak azokat a novelláit is, amelyek voltaképp nem is az ő művei, csupán az ő szellemében íródtak különböző szerzőktől, és a Mester többé-kevésbé átdolgozta őket. Ezek is jó novellák, de sokkal erősebben eltolódnak a kísértethistóriák és a horror-történetek irányában, Lovecraft filozófiai mélysége nélkül. Lovecraft nagyon pontosan értette elméletileg is, mi az újszerű és mi a hagyományos ebben a műfajban: Supernatural Horror In Literature (Természetfeletti horror az irodalomban) című terjedelmes tanulmányában a mítosz és a folklór szemszögéből elemzi a „félelem irodalmát” s a mögötte lévő kozmikus félelmet, amely először költői témákban jelentkezett, majd prózai területeken is megjelent. Lovecraft természetesen Poe-nak állítja a legmaradandóbb emléket, akinek prózairói munkásságát egyes irodalomtörténetek még ma sem értékelik kellőképpen, különösen nem vetnek számot óriási hatásával az egész világirodalomra.

H. P. Lovecraft munkássága méreteiben nem hasonlítható Poe-éhoz, de aki szereti a fantasztikus irodalmat, és tiszteli a szárnyaló képzeletet, annak szeretnie és tisztelnie kell Lovecraft különös művészetét.

Lovecraft munkássága a hatalmas utat megtett science fiction történetének egyik legelső fejezete. A hozzá hasonló úttörőknek köszönhető, hogy a folyóiratok révén az olvasók egyre

nagyobb tömegei ismerkedtek meg a fantasztikus irodalom szinte beláthatatlan lehetőségeivel. A sci-fi romantikus előképei vitték el az olvasót először a képzelet megdöbbentő tartományába, hogy azután e vad és rejtelmes világok egyre ismerősebbek lehessenek, s egyre inkább hasonlítsanak a valószínű világhoz és a valószínű jövőhöz.